

O znaczeniu Accursiusa i jego *Glossa magna*

Wprowadzenie

W niszach galerii Uffizi we Florencji w dwóch ustawionych naprzeciwko siebie skrzydłach znajdują się posągi wybitnych mieszkańców Toskanii, takich jak Dante, Petrarca, Boccaccio, Giotto, Donatello, Leonardo da Vinci, Michał Anioł, Leon Battista Alberti, Galileusz, Amerigo Vespucci czy Niccolò Machiavelli. Znalazł się tam także posąg przedstawiający Accursiusa¹, który zgodnie ze słowami Hermanna Kantorowicza jest jednym z twórców dzisiejszej Europy². Accursius jest szerzej znany jako autor *Glossy* do kompilacji justyniańskiej, dzieła, które przez całe stulecia było podstawą europejskiego *ius commune*. Formalnie *Glossa* była jedynie interpretacją³ prawa ogłoszonego w VI w. przez cesarza Justyniana, stała się jednak czymś daleko więcej. Aby zrozumieć, jak powstała, trzeba sięgnąć do początków działalności uniwersytetu bolońskiego i do zjawiska określanego jako dwunastowieczny renesans prawa rzymskiego, podczas którego Bolonia stała się centrum studiów nad prawem. Przez wiele dziesięcioleci wytężonej pracy nad kompilacją justyniańską glosatorzy stworzyli niezliczoną

---

¹ Wyrzeźbiony w 1852 r. przez Odoarda Fantacchiottiego.

² Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, „Rivista di Storia del Diritto Italiano”, vol. 2, fasc. 1 (1929), s. 62.

³ Z wyjaśnianiem zawłości prawa cywilnego, jak wynika z jednej z glos, łączyć się ma nawet imię Accursiusa. Zgodnie z jedną z glos miano to jest dla niego jak najbardziej właściwe, ponieważ ten, kto je nosi, włada skutecznymi środkami, by rozpraszać ciemność prawa cywilnego: *nomen meum, scilicet Accursii, quod est honestum nomen, dictum quia accurrit et succurrit contra tenebras iuris civilis*. Accursius, *Glossa ordinaria*, Lugduni 1627, kol. 1755, *Ad senatusconsultum Trebellianum*, l. *facta*, § *si nominis* [D. 36.1.65.10], gl. *conditio bona*. Guido Panciroli, szesnastowieczny włoski jurysta i historyk, jest zdania, że ta glosa została dodana przez syna Accursiusa, Franciscusa: *Nonnulli vero id non ab ipso, sed a Francisco eius filio adiectum fuisse contendunt*. Zob.: Panzirolus Guido, *De claris legum interpretibus libri quattuor*, Lipsiae 1721, s. 120; *Gestalten und Probleme aus Humanismus und Jurisprudenz: Neue Studien und Texte*, red. Guido Kisch, Berlin 1969, s. 88.

ilość glos, ujętych w różne gatunki literackie⁴. Wiele tych dzieł z różnych względów zasługuje na uwagę, lecz to właśnie *Glossa magna*⁵, czyli dzieło Accursiusa, wywarła największy wpływ na działalność kolejnych pokoleń cywilistów.

---

⁴ Podstawą ówczesnego wykształcenia prawniczego były studia nad *Corpus iuris civilis*, jak określano kompilację Justyniana, składającą się z Digestów, Kodeksu i Instytucji, uzupełnioną o Nowele. Celem wykładów było zaznajomienie studentów z jego treścią, co odbywało się poprzez odczytywanie poszczególnych fragmentów przez prowadzącego zajęcia profesora, do których dodawał swoje własne komentarze. Metoda analizy tekstów poprzez objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i trudnych terminów była używana w ramach rozmaitych zajęć szkolnych od później starożytności, jednak to właśnie nauczyciele prawa w Bolonii, którzy stosowali tę metodę na szeroką skalę, zyskali miano glosatorów. Glosatorzy pracowali zgodnie z metodą wywodzącą się z nauczania gramatyki i logiki w ramach *trivium*. Metoda polegała na uporządkowanym zbieraniu argumentów za i przeciw pewnemu twierdzeniu. Punktem wyjściowym było zatem pewne stwierdzenie (*positio*), któremu przeciwstawiano twierdzenia przeciwne (*oppositio*). Na koniec starano się te sprzeczności rozwiązać, powołując się na pogląd najbardziej autorytatywny czy przekonujący (*solutio*). Im problem był bardziej skomplikowany, tym więcej było komentarzy. Forma literacka stosowana przez pierwszych glosatorów nazywana była również *glossą*. Były to różnego typu objaśnienia zapisane między wierszami i na marginesach analizowanego tekstu. Zarówno mistrzowie, jak i studenci sporządzali notatki z zajęć, z czasem grupując je w poszczególnych zbiorach, zwanych *apparatus*. Kulminacyjnym punktem tego procesu było stworzenie przez Accursiusa jego *Glossa magna*, czyli systematycznego opracowania wszystkich części kompilacji justyniańskiej. Glosatorzy tworzyli także inne formy literackie. Jedną z nich jest *summa*, stanowiąca wyczerpujące opracowanie jednego lub więcej tytułów z kompilacji justyniańskiej. Jej powstanie łączy się z wprowadzeniem do wykładów (*introductio titulorum*). Przykładem niezwykle popularnej summy jest *Summa Codicis* autorstwa mistrza Accursiusa, Azona. Innym gatunkiem literackim są *quaestiones legitimae*, czyli zbiory kasusów układanych na podstawie problemów prawnych, których rozwiązanie nie wydawało się oczywiste. Powstawały wówczas także komentarze, które stały się niezwykle popularne w epoce następczej. Zob. Weimar Peter, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit*, „Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte”, red. Helmut Coing, t. 1: *Mittelalter (1100–1500)*, *Die gelehrten Rechte und die Gesetzgebung*, München 1973, s. 129–260; Kay Richard, *Glossa Ordinaria: Civil Law*, „Medieval Italy: an Encyclopedia”, red. Christopher Kleinhenz, New York–London 2004, s. 436; Wojciechowski Rafał, *Zwiazek dydaktyki uniwersyteckiej i form literatury naukowej w XII i XIII wieku*, „AUW-r. Przegląd Prawa i Administracji”, CCCIII, Wrocław 2007, s. 183–185; Dendorp Harry, Schrage Eltjo J. H., *The Sources of Medieval Learned Law*, „Creation of the Ius Commune: From Casus to Regula: From Casus to Regula”, red. John W. Cairns, Paul J. de Plessis, Edinburgh 2010, s. 20–29.

⁵ Obok *Glossa magna* (Wielka Glossa) dzieło Accursiusa, określane jest jako *Glossa ordinaria* (Glossa zwyczajna), a od imienia twórcy zwane również *Glossa Accursiana*.

Kim był Accursius?

O życiu Accursiusa nie wiemy zbyt wiele. Urodził się w bogatej chłopskiej rodzinie mieszkającej w Bagnolo, niewielkiej wiosce położonej na wzgórzach nieopodal Florencji⁶. O florenckim pochodzeniu przypominał w swojej *Glossie* także w późniejszych latach, gdy już mieszkał w Bolonii⁷. Datę jego urodzenia ustalono na lata 1181–1185, m.in. na podstawie informacji zawartej w dwóch czternastowiecznych kronikach florenckich – Filippa Villaniego: *De origine civitatis Florentiae*⁸, oraz Domenica Bandiniego: *Fons mirabilium universi*⁹. Autorzy ci podają, że

---

⁶ Na temat miejsca urodzenia Accursiusa zob. Speciale Giuseppe, *Accursius fuit de Certaldo...*, „Rivista Internazionale di Diritto Comune”, 1 (1990), s. 111–120. O życiu i twórczości tego uczonego męża patrz: von Savigny Friedrich Carl, *Histoire du droit romain au moyen age*, t. 4, tłum. Charles Guenoux, Paris 1839, s. 142–152; Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, s. 35–62; Genzmer Erich, *Zur Lebensgeschichte des Accursius*, „Festschrift für Leopold Wenger”, t. 2, München, 1945, s. 223–241; Fiorelli Piero, *Minima de Accursiis*, „Annali di Storia del Diritto”, 2 (1958), s. 345–359; Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*, „Dizionario Biografico degli Italiani”, t. 1, Roma 1960, s. 116–121 (dostęp także w ramach [http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_(Dizionario-Biografico)/)); Colliva Paolo, *Documenti per la biografia di Accursio*, „Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani a cura di Guido Rossi, Bologna”, 21–26 Ottobre 1963, t. 2, Milano 1968, s. 383–458; Lange Hermann, *Römisches Recht im Mittelalter*, t. I: *Die Glossatoren*, München 1997, s. 335–385; Weimar Peter, *Accursius*, „Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike zum 20. Jahrhundert”, red. Michael Stolleis, München 2001, s. 18–19; Morelli Giovanna, *Nuovi Documenti per servire alla Biografia di Accursio Glossatore*, „Rivista di Storia del Diritto Italiano”, 77 (2004), s. 17–51; Sarti Nicoletta, *Accursio*, „Enciclopedia italiana – Il contributo italiano alla storia del pensiero”, VIII appendice, Roma 2012, s. 47–50; Morelli Giovanna, *Accursio*, „Autographa”, t. I/1, *Giuristi, giudici e notai (sec. XII–XVI med.)*, red. Murano Giovanna, Bologna 2012, s. 15–19; Morelli Giovanna, *Accursio (Accorso)*, „Dizionario Biografico dei Giuristi Italiani (XII–XX secolo)”, red. Birocchi Italo, Cortese Ennio, Mattone Antonello, Miletto Marco Nicola, t. I, Bologna 2013, s. 6–9; Wijffels Alain, *Glossa ordinaria or Glossa Magna (Standard Gloss or Great Gloss) c. 1200–1263, ed. pr. 1468, Accursius (Accursio) (c. 1180 – ante 1263)*, „The Formation and Transmission of Western Legal Culture: 150 Books that Made the Law in the Age of Printing”, red. Dauchy Serge, Martyn Georges, Musson Anthony, Pihlajamäki Heikki, Wijffels Alain, „Studies in the History of Law and Justice 7”, Cham 2016, s. 24–28.

⁷ Należał również do *Societas Tuscorum* (Società dei Toschi), stowarzyszenia obywateli bolońskich, pochodzących z Toskanii. Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_(Dizionario-Biografico)/) [dostęp: 26.08.2019].

⁸ Zob.: Kisch Guido, dz. cyt., s. 79–81.

⁹ Zob. tamże, s. 81–82.

Accursius przeżył 78 lat. Żywot swój zakończył więc między 1259 a 1263 rokiem¹⁰.

Studia prawnicze ukończył w Bolonii, mając za mistrza Azona¹¹. Przekazy informują, że studiować zaczął późno, co miało narazić go na docinki ze strony kolegów, którym miał ponoć odpowiadać, że wprawdzie zaczął studia po nich, ale skończy naukę przed nimi¹². Po roku 1213 sam zaczął uczyć prawa cywilnego, a nauczając przez długi czas, musiał zapewne wykształcić wiele roczników jurystów. Do grona jego uczniów zaliczał się jego syn Franciscus¹³, a także Vincentius Hispanus (Vincenzo Ispano). Accursius uchodził za człowieka zamożnego, posiadał dom w Bolonii oraz willę w okolicach Budrio, zwaną *la Riccardina*, w której być może osiadł po zakończeniu działalności dydaktycznej w bolońskiej wszechnicy¹⁴. Oprócz legalnych i zapewne niemałych dochodów z nauczania i doradztwa

---

¹⁰ Daty te wiążą się z dwoma dokumentami. Dokument z 1259 r. jest ostatnim dokumentem, w którym Accursius figuruje jako osoba żyjąca, podczas gdy zgodnie z aktem z 3 maja 1263 r. już nie żyje. Miejszem pochówku Accursiusa jest Bolonia. Początkowo spoczął w krążgankach bazyliki św. Dominika, później jego szczątki zostały przeniesione do specjalnego sarkofagu znajdującego się przy Bazylice św. Franciszka, który dla siebie i ojca kazał wnieść najstarszy syn Accursiusa. Na temat daty jego śmierci zob. Colliva Paolo, dz. cyt., s. 395–402.

¹¹ Biografowie Accursiusa, Thomasa Diplovatiusa, Guido Panzirolus i Mauro Sarti przekazują informację o jednym tylko jego nauczycielu, a mianowicie Azonie. Zob. Diplovatius Thomas, *Liber de claris iuris consultis*, red. Schulz Fritz, Kantorowicz Hermann, „Studia Gratiana”, 10 (1968), s. 82; Panzirolus Guido, dz. cyt., s. 87; Sarti Mauro, Fattorini Mauro, *De claris Archigymnasii bononiensis professoribus a saeculo XI usque ad saeculum XIV*, t. I, cz. 1, Bononiae 1769, s. 137. Można spotkać się także z opinią, że nauczycielem Accursiusa był także Jacobus Balduini (Iacopo Baldochini). Szerzej na temat źródła tego poglądu zob. Soetermeer Frank, *Doctor suus? Accurse et Jacques Balduin*, „Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García”, red. Peter Linehan, Rome 1998, s. 795–814.

¹² Bellomo Manlio, *The Common Legal Past of Europe, 1000–1800*, tłum. Cochrane Lydia G., Washington 1995, s. 134.

¹³ Franciscus był synem Accursiusa z pierwszego małżeństwa. Ze swoją drugą żoną spłodził zaś trzech synów: Cervottusa (Cervotto), Wilhelmusa (Guglielmo) i Cursinusa (Corsino). Wszyscy z wyjątkiem najmłodszego byli prawnikami. Niektórzy przypisują Accursiusowi ponadto posiadanie córki (lub nawet córek), która również miała nauczać prawa w Bolonii. Informacja ta nie znajduje jednak potwierdzenia i jest najpewniej wytworem wyobraźni.

¹⁴ Zob. von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 144. Innym miejscem, w którym Accursius mógł osiąść na emeryturze jest Bagnolo, miejsce jego urodzenia. Zob. Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, s. 55–56. Zob. również: Fiorelli Piero, *Minima de Accursii*, s. 352.

prawnego przypisuje się czasem Accursiusowi czerpanie nieetycznych zysków w postaci udzielania studentom pożyczek na procent, a nawet z korupcji przy egzaminach¹⁵.

Najważniejszym dziełem Accursiusa, dzięki któremu zyskał nieprzemijającą sławę, była *Glossa magna*. Obok głównego dzieła Accursiusowi przypisywane są także inne, o daleko mniejszym znaczeniu. Jego autorstwo jest jednak kwestionowane. Przypisuje mu się mianowicie *Summa super libro feudorum*, będącą być może dziełem Jacobusa Columbusea. Jak twierdzi F. C. von Savigny, Accursius napisał glosy uzupełniające i zmieniające, które jego zdaniem były wystarczające, by się pod tą pracą podpisać¹⁶. Jest zatem autorem dodatków do glossy *Libri feudorum*. Przypisuje mu się także autorstwo *Summa Authenticorum* bądź dodatków do *Summa Authenticorum* Johanna Bassianusa¹⁷.

Pisał również *consilia*¹⁸. Większość z tych, którymi dysponujemy, napisał razem z innymi uczonymi w latach 1230–1258¹⁹. Accursiusowi przypisuje się również traktat *De arbitris*, który jest być może summulą autorstwa Azona do tytułu *De receptis* (C. 2,55 [56]) Kodeksu Justyniana²⁰. Wątpliwej autentyczności jest także list do kanclerza cesarza Frydryka II, Piera della Vigna²¹.

Hermann Kantorowicz wysnuł hipotezę, że Accursius po ukończeniu swojego najważniejszego dzieła poświęcił ostatni okres swojego życia na przygotowanie *speculum iuris* (zwierciadła prawa) czy też wielkiej encyklopedii prawa cywilnego i kanonicznego, dzieła podobnego do później napisanego przez Guillaume'a Duranda *Speculum iudiciale*²².

---

¹⁵ Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

¹⁶ von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 114.

¹⁷ Zob.: Martino Federico, *Una perduta „Summa Authenticorum” di Accursio*, „Rivista di storia del diritto italiano”, 61 (1988), s. 171–79; Cortese Ennio, *Alle origini della scuola di Bologna*, „Rivista internazionale di diritto comune”, 4 (1993), s. 34.

¹⁸ Colliva Paolo, dz. cyt., s. 383–458; Bellomo Manlio, *Consulenze professionali e dottrine di professori. Un inedito „consilium domini Accursii”*, „Quaderni catanesi di studi classici e medievali”, IV, 7 (1982), s. 199–219.

¹⁹ Zob.: Lange Hermann, dz. cyt., s. 338.

²⁰ Informację na ten temat podaje Diplovatius. Zob.: von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 145.

²¹ Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, s. 53; Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

²² Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, s. 52–53; Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

Glossa ordinaria – powstanie i charakterystyka

Stworzenie dzieła takiego jak *Glossa ordinaria* wynikało z potrzeby nauki i nauczania prawa i, jak się wydaje, było nieuchronne. Począwszy od Irneriusa, przedstawiciele szkoły glosatorów, dokonując egzegezy tekstów prawa rzymskiego, sporządzali coraz to nowe glosy do kompilacji cesarza Justyniana, gęsto pokrywając zapiskami marginesy tekstów. Z czasem ich nawarstwianie (poszczególno mistrzowie często korzystali z tych samych manuskryptów, co ich poprzednicy) sprawiło, że konsultacja tekstu była niezwykle uciążliwa. Jej powstanie było podyktowane także potrzebami praktyki, które mogły być zaspokojone przez dzieło zawierające standardową, akceptowaną przez większość glosatorów interpretację prawa. Glosatorzy dokonali interpretacji tekstów justyniańskich i wydawało się, że przez zastosowanie dotychczasowych metod nie można było osiągnąć nowych efektów. Po 150 latach studiów nad *Corpus Iuris Civilis* nadszedł zatem czas na podsumowanie ich osiągnięć. Zadania tego podjął się Accursius, który postanowił dokonać wyboru glos uznanych przez niego za najtrafniejsze, lecz jako że pewne interpretacje budziły w obrębie szkoły glosatorów kontrowersje, czasem decydował się na pozostawienie przeciwnych opinii wraz z argumentacją na ich poparcie.

O powstawaniu *Glossy* istnieje opowieść, którą podaje Benvenuto Rambaldi da Imola w komentarzu do „Boskiej Komедii” Dantego. Na podobny pomysł stworzenia dzieła, będącego dopracowaną i kompletną interpretacją tekstów kompilacji justyniańskiej, miał wpaść jednocześnie z Accursiusem Odofredus. Accursius rozgłosił więc wieść, że jest chory i udaje się do swojej wiejskiej posiadłości pod Bolonią, aby podreperować zdrowie. Ten wybieg miał zmylić czujność Odofredusa, który miał myśleć, że pozostało mu dużo czasu na skończenie własnego dzieła. Accursius jednak wkrótce powrócił do Bolonii z gotowym już dziełem²³. Odofredus istotnie tworzył własne dzieło, ale o nieco innym charakterze niż praca Accursiusa. Podczas gdy dzieło tego ostatniego miało formę rozbudowanego aparatu do *Corpus Iuris Civilis*, Odofredus napisał swoje w formie komentarza²⁴,

---

²³ Zob.: Diplovatatus Thomas, *Liber de claris iuris consultis*, red. Schulz Fritz, Kantorowicz Hermann, „Studia Gratiana”, 10 (1968), s. 94; von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 144; Bellomo Manlio, dz. cyt., s. 135.

²⁴ Dzieło to nosiło tytuł *Lectura*. Mamy zatem *Lecturae in Codicem*, *Lecturae in Digestum Vetus*, *Lecturae in Tres Libros*, *Lecturae in Digestum Novum*.

czyli w gatunku, który zyskał ogromną popularność w wiekach następnych do tego stopnia, że od niego wywodzi się nazwa następnej po glosatorach szkoły – komentatorów.

Accursius tworzył swoje dzieło przez wiele lat i nawet, będąc w podeszłym wieku, dokonywał rewizji, uzupełnień i aktualizacji²⁵. Zaczął od glosowania Instytucji justyniańskich. Pietro Torelli był zdania, że *Glossa* do Instytucji miała dwie edycje²⁶. Jak podaje Diplovatatus, Accursius miał zamiar poddać rewizji także inne części kompilacji, w czym jednak przeszkodziła mu śmierć²⁷. Pogląd o dwóch różnych edycjach Instytucji był przedmiotem naukowej dyskusji, podczas której ustalono, że tworzenie aparatu do nich było pewnym ciągłym procesem i nie ograniczało się do dwóch ściśle ustalonych wydań²⁸.

Tworząc dzieło swojego życia, Accursius zgromadził bogaty księgozbiór, będący największą prywatną kolekcją książek prawniczych znanych w średniowieczu²⁹. Daje ona wgląd w materiały, z jakich korzystał

---

²⁵ Na temat czasu powstania aparatów do *Corpus iuris* zob. Gualandi Giovanni, *Un gustoso episodio della vita di Accursio e la data di composizione della „Glossa Magna” al „Digestum Vetus”*, „Atti del Convegno”, t. 2, s. 461–492; Valentini Vittorio, *L'ordine degli apparati accursiani in una notizia di Angelo degli Ubaldi*, „The legal history review/Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis/Revue d'histoire du droit”, 1–2 (1985), s. 99–134; Lange Hermann, dz. cyt., s. 353–356; Soetermeer Frank, *L'ordre chronologique des apparatus d'Accurse sur les libri ordinarii*, „Historia del derecho privado, Trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner”, red. Manuel J. Peláez, Barcelona 1989, s. 2867–2892; Mancuso Fulvio, *Per la datazione e l'ordine di realizzazione degli apparati accursiani. Due testimonianze*, „Studi Senesi”, 112 (2000), s. 350–360.

²⁶ Torelli Pietro, *La nuova edizione critica della glossa accursiana alle Istituzioni. Risultati e speranze*, „Rendiconti delle sessioni della Regia Accademia delle scienze dell'Istituto di Bologna, Classe di Scienze Morali”, ser. IV, 3 (1939–1940), s. 98–113.

²⁷ Diplovatatus: *apparatum glossarum qui est super libro institutionum puto esse majoris autoritatis aliis, quia magis digeste edidit et bis revidit, cum haberet etiam animum alios apparatus revidendi, sed morte preventus non potuit*. Zob.: von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 146, przyp. 16.

²⁸ Diurni Giovanni, *La glossa accursiana*, „Rivista di Storia del Diritto Italiano”, 64 (1991), s. 341–362.

²⁹ Biblioteka Accursiusa została odtworzona na podstawie spisu książek, które jego syn Cervottus sprzedał swojemu bratu Wilhelmowi 7 października 1273 r. Niektóre z tych książek mogły nie pochodzić ze zbiorów Accursiusa, a z drugiej strony lista ta przypuszczalnie nie zawierała wszystkiego, co w tym zakresie posiadał Accursius. Pomimo to można wskazać dzieła, które Accursius z pewnością miał do swojej dyspozycji. Zob.: Lange Hermann, dz. cyt., s. 351–352.

jurysta i pokazuje jego olbrzymie możliwości warsztatowe. Wykorzystał m.in. glosy Inneriusa, Bulgarusa, Martinusa, Iacobusa, Rogeriusa, Placentinusa, Albericusa, Johanna Bassianusa, Ottona, Pilliusa, Azona, Hugolinusa³⁰. Chociaż niewątpliwie bardzo wiele zawdzięczał swoim poprzednikom³¹, uwzględnił również swoje własne poglądy prawne.

Celem Accursiusa, za co bywał krytykowany, nie było stworzenie dzieła oryginalnego czy też przedstawienie zupełnie nowej interpretacji. Istota wykonanej przez niego pracy polega na zgromadzeniu i wyborze spisanych do jego czasów glos, ale rozproszonych w różnych manuskryptach, dodaniu własnych opinii, skomentowaniu kontrowersyjnych kwestii, a także zebraniu przy określonych fragmentach analogicznych fragmentów. Forma ta sama w sobie nie była nowa, podobne aparaty sporządzali już poprzednicy Accursiusa, na przykład Azon i Hugolinus³². Osiągnięcie Accursiusa polega na tym, że stworzył on kompletne aparaty do wszystkich ksiąg kompilacji justyniańskiej³³, tym samym realizując ważny zarówno dla teorii, jak i praktyki cel interpretowania prawa justyniańskiego jako jednolitej całości³⁴. Glosatorzy uważali *Corpus Iuris Civilis* za prawo niezawierające sprzeczności. Jeżeli podczas lektury jakieś jednak napotykali, uznawali je

---

³⁰ Friedrich Carl von Savigny podejrzewał, że Accursiusowi zdarzało się niezbyt dokładnie przekazywać fragmenty dzieł swoich poprzedników. Zob.: von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 146.

³¹ Na temat oryginalności pracy Accursiusa zob. Jakobs Horst Heinrich, *Magna Glossa. Textstufen der legistischen glossa ordinaria*, Paderborn 2006. Por. także: Dolezalek Gero, *Repertorium manuscriptorum veterum Codicis Iustiniani*, Frankfurt am Main 1985, s. 512–513.

³² O wykorzystywaniu i zastępowaniu starszych aparatów, zwłaszcza autorstwa Azona przez Accursiusa zob.: Jakobs Horst Heinrich, dz. cyt.

³³ Według obliczeń Emila Seckela, *Glossa* łącznie liczy 96.260 glos, z czego 22.365 zostało sporządzonych do *Digestum Vetus*, 17.969 do *Infortiatum*, 22.243 do *Digestum Novum*, 17.814 do Kodeksu, 4.737 do Instytucji, 7.013 do *Authenticum*, 4.119 do *Tres Libri*. Zob.: Seckel Emil, *Über neuere Editionen juristischer Schriften aus dem Mittelalter*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung”, 21 (1900), s. 251; Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

³⁴ Lange Hermann, dz. cyt., s. 362. Vincenzo Colli jest zdania, że główna nowość w pracy Accursiusa polega na tym, że jego *apparatus*, inaczej niż starsze aparaty, w zamyśle nie był przeznaczona wyłącznie do prowadzenia zajęć akademickich. Mogli z niego skorzystać nie tylko studenci, ale także prawnicy prowadzący praktyczną działalność. Zob.: Colli Vincenzo, *Considerazioni su Hermann Kantorowicz, filologo, 87 anni fa, le sue Textstufen e Accursio al tempo d'oggi*, „Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte”, 13 (2008), s. 51–52.

za pozorne, a zatem możliwe do pogodzenia poprzez zastosowanie odpowiedniego sposobu rozumowania. Accursius rozstrzygnął w swoim dziele wiele kontrowersyjnych kwestii, dzięki czemu jego praca była przydatna dla praktykujących prawników. Nie udało mu się oczywiście podać rozwiązań do wszystkich wątpliwych przypadków, które pozostały do rozstrzygnięcia dla kolejnych pokoleń teoretyków i praktyków prawa.

Glossa Accursiusa ma wartość także dla historyków prawa, pozwala bowiem poznać opinie prawników, których pisma się nie zachowały. W pewnym sensie można stwierdzić, że wchłonęła poprzednie prace, które w zasadzie wyszły z użycia. W związku z tym Savigny³⁵ przyrównał ją do *Digestów* justyniańskich, które wywarły podobny skutek względem twórczości pisarzy klasycznych. To, co nie zostało w nich zawarte, uległo zapomnieniu³⁶.

Dalsze losy i ocena *Glossa ordinaria*

Glossa ordinaria była znana i konsultowana zarówno w Bolonii, jak i poza nią jeszcze za życia jej autora, sama stając się przedmiotem wnikliwych analiz. Istnieje około 1200 rękopisów z tekstami *Glossy*, różniących się m.in. dodatkami, o których w wielu przypadkach nie można powiedzieć, czy pochodzą od samego Accursiusa, czego wykluczyć nie można, jeżeli pracował nad swoim dziełem aż do śmierci, czy zostały dodane później przez innych jurystów³⁷. Wśród autorów owych dodatków można wymienić jego dwóch najstarszych synów – Franciscusa i Cervottusa. Zakres ich wkładu pozostaje jednak niepewny³⁸.

Dzięki *Glossie* tekst *Corpus Iuris Civilis*, niejednokrotnie niezrozumiały m.in. z uwagi na ewolucję języka łacińskiego czy nieznany charakter opisywanych instytucji, stał się o wiele jaśniejszy dla odbiorców. Szybko więc zyskała w praktyce sądowej niektórych miast północnych i środkowych Włoch, np. w Weronie, ogromne znaczenie, zbliżając się do wiążących norm³⁹. Z kolei w południowej części Włoch konkurowała z

---

³⁵ Zob.: von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 149.

³⁶ Zob.: Lombardi Luigi, *Saggio sul diritto giurisprudenziale*, Milano 1967, s. 112.

³⁷ Zob.: Lange Hermann, dz. cyt., s. 349.

³⁸ Von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt.; Lange Hermann, dz. cyt., s. 369.

³⁹ Engelmann Woldemar, *Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre*, Lipsig 1938, s. 187; Nicolini Ugo, *I giuristi postaccursiani e la*

prawem Królestwa Sycylii⁴⁰. Zyskała popularność także w innych częściach Europy. Absolwenci włoskich uniwersytetów, wracając po zakończeniu nauki w swoje rodzinne strony, wykorzystywali zdobytą wiedzę podczas pełnienia rozmaitych funkcji i wykonywania zawodów prawniczych, wywierając wpływ na rozwój prawa.

Glossa, jako standardowy dodatek do kompilacji justyniańskiej, stała się pismem autorytatywnym, była jednakże również krytykowana w różnych okresach rozwoju prawa i doktryny prawnej. Krytyka napływała już ze szkoły w Orleanie, wymienianej przez Tomasza z Akwinu jako jedno z czterech wielkich *studia generalia* jego czasów obok Paryża, Bolonii i Salerno. Chociaż prawnicy francuscy, nauczający w szkołach w Orleanie, Montpellier i Tuluzie, mający często za sobą studia w Bolonii, stosowali zasadniczo te same metody, co juryści z miast włoskich i używali tych samych rodzajów literatury prawniczej⁴¹, w zakresie podejścia do konkretnych problemów prawnych nierzadko należeli do kręgu oponentów *Accursiusa*⁴². Jeden z francuskich uczonych, Jacobus de Ravanis (Jacques de Révigny) krytykował twórcę *Glossy* za zbyt literalne trzymanie się tekstu *Corpus Iuris Civilis* ze szkodą dla *ratio legis* danego fragmentu. Jeżeli chodzi o praktykę prawną we Francji, to wpływy *Glossy* były tam słabsze niż w przypadku północnych Włoch⁴³.

Wraz z opracowaniem *Glossy* zakończyła się pewna epoka w nauce prawa. Kontynuatorzy pracy glosatorów nazywani postglosatorami, komentatorami czy konsyliatorami wykorzystywali w swoich rozważaniach osiągnięcia glosatorów, powołując się najczęściej na ich podsumowanie w formie *Glossa ordinaria*, a także na prace prawników ze szkoły orleańskiej, często je ze sobą konfrontując i wybierając najbardziej ich zdaniem odpowiednie rozwiązania. Między XII a XV w. w nauce prawa istniały zatem dwie wielkie szkoły: wcześniejsza glosatorów, której dorobek podsumował

---

fortuna delle „Glossa” in Italia, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 908 i następne; Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*; Lange Hermann, dz. cyt., s. 373.

⁴⁰ Lange Hermann, dz. cyt., s. 374–375.

⁴¹ Wallinga Tammo, *The Common History of European Legal Scholarship*, „Erasmus Law Review”, 4/1 (2011), s. 8–9.

⁴² Zob.: Gilles Henri, *Accurse et les Universités du Midi de la France*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 1026–1052; Chevrier Georges, *Jacques de Révigny et la Glosse d’Accurse*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 979–1004.

⁴³ Figueira Robert, s.v. *Glossa ordinaria: Roman Law*, „Medieval Italy: an Encyclopedia”, red. Christopher Kleinhenz, New York–London 2004, s. 438.

Accursius, oraz komentatorów, których najwybitniejszymi przedstawicielami byli Bartolus de Saxoferrato i Baldus de Ubaldis. Pomiedzy tymi dwoma nurtami istniała działalność prawników ze szkoły orleańskiej, którą uważnie analizował mistrz Bartolusa, Cynus de Pistoia. Chociaż szkoły te różnią się pod wieloma względami, w ich działalności widać jednakże ciągłość. Podstawą analiz komentatorów było prawo rzymskie, a celem – dostosowanie go do aktualnych warunków. Ich twórcze, opierające się także na innych źródłach, analizy doprowadziły do powstania *ius commune*. Ich droga byłaby daleko bardziej wyboista, a efekt być może odmienny, gdyby nie dysponowali *Glossą magna*. Zaletą jej jest dostarczanie podstawowej i systematycznej interpretacji tekstu, a także wskazywanie analogicznych fragmentów, w czym nie dorównuje jej żadna inna praca⁴⁴.

Prawnicy z kolejnej szkoły przyjęli *Glossę* Accursiusa za ostateczną wersję ustaleń glosatorów i w swoich komentarzach najczęściej opuszczali ich wywody egzegetyczne, powołując się po prostu na *Glossę*, zestawiając ją z poglądami uczonych swoich czasów. Uczeni ci rozpatrywali poglądy w niej wyrażone z krytycyzmem właściwym dla przedstawicieli nauki, korygując wątpliwe, niejasne czy niepełne glosy. Bezkrtyczne podejście do *Glossy* samo było przedmiotem krytyki⁴⁵.

Oddziaływanie *Glossy* nie ograniczało się tylko do Italii i Francji. Od drugiej połowy XIII w. wywierała również wpływ na Półwysep Iberyjski, a tam na kastylijskie *Siete partidas* oraz portugalskie *Ordenações Afonsinas*⁴⁶. Wraz z działalnością kolonizatorską Hiszpanów i Portugalczków *Glossa* zawędrowała na kontynent amerykański. W Brazylii na

---

⁴⁴ Lange Hermann, dz. cyt., s. 366.

⁴⁵ Jak zauważył piętnastowieczny jurysta Raphael Fulgosius: *Et nostis quanta sit auctoritas glossatoris nonne dixit heri Cyn[us] glossam timendam propter prescriptam idololatriam per advocatos, significans quod sicut antiqui adorabant idola pro Diis, ita advocati adorent glossatores pro evangelistis. Volo enim pro me potius glossatorem quam textum. Nam si allego textum, dicunt advocati diversae partis, et etiam iudices: credis tu, quod glos[sa] non ita viderit illum textum sicut tu, et non ita bene intellexerit, sicut tu.* Raphael Fulgosius, *In Iustiniani codicem commentariorum tomus primus, Lugduni 1547*, comm. ad C. 4, 10, 6 (l. si in solutum), s. 183.

Przedmiotem krytyki Fulgosiusa jest tutaj bałwochwalcze wielbienie *Glossy* przez adwokatów i uznawanie jej za prawdę objawioną. Ci adwokaci, którzy bardziej niż za tekstem prawa podążają za glosami do niego, postępują jak dawni czciciele bożków.

⁴⁶ De Almeida Costa Mário Júlio, *La présence d'Accurse dans l'histoire du droit portugais*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 1053–1066; Camacho Evangelista Fermin, *Accursio y Las Fuentes Romanas de las Partidas*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 1067–1081.

początku XVII wieku została uznana za autorytet prawny z mocą podobną do prawa rzymskiego i kanonicznego⁴⁷. Od końca XIII w. *Glossa* wywierała także wpływ na tereny niemieckie, do czego przyczyniły się założone tam uniwersytety, m.in. w Heidelbergu, Lipsku czy w Kolonii. W XV w. doszło tam również do praktycznej recepcji prawa rzymskiego wraz z ustanowieniem w 1495 r. Kameralnego Sądu Rzeszy (Reichskammergericht), składającego się w połowie z doktorów prawa, który posiłkowo stosował prawo rzymskie w nadanym mu przez *mos italicus* kształcie⁴⁸. Była ona w tym czasie również znana w Niderlandach, Czechach, na Węgrzech, a także w Polsce⁴⁹.

Do rozpowszechnienia *Glossy* przyczynił się rozwój druku. Była ona drukowana na marginesach wszystkich wydań *Corpus Iuris Civilis*, począwszy od najstarszych, z których pierwsze jest datowane na 1468 r.⁵⁰ Wyłom w tej tradycji poczynił Gregor Haloander, który jako pierwszy opublikował w latach 1529–1531 tylko tekst justyniański. Nawet później kompilacja była najczęściej wydawana wraz z *Glossą* aż do 1627 roku⁵¹. *Glossę* wydawano także wraz z dodatkami późniejszych jurystów, takich jak Bartolus de Saxoferrato, Bartholomeus Salicetus czy późniejszy autor francuski Cuiacius (Jacques Cujas 1522–1590)⁵². Wiele wydań drukowanych na początku XV wieku zawiera ponadto tzw. *casus*, czyli formę literacką, która była znana już starszym glosatorom i która była uwzględniana w nauczaniu prawa. Forma ta polegała na tym, że prezentowano pewien problem prawny pochodzący ze źródeł, dodając jego rozwiązanie⁵³.

W piętnastowiecznych Włoszech powstał w myśli prawnej nowy, kwestionujący metody i założenia średniowiecznej uczoneości, ruch, który

---

⁴⁷ Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

⁴⁸ Dajczak Wojciech, Giaro Tomasz, Longchamps de Bérier Franciszek, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009, s. 95.

⁴⁹ Zob. Genzmer Erich, *Die Verbreitung der Accursischen Glosse in den einzelnen Gebieten Europas*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 781–798; Feenstra Robert, *La Glose d’Accurse dans les Pays-Bas*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 1083–1106; Bónis Péter, *Accursius és hatása az európai jogtudományra és a középkori magyar kultúrára*, „Sectio Juridica et Politica”, Miskolc, t. XXIX/1 (2011), s. 35–36; Lange Hermann, dz. cyt., s. 377–385.

⁵⁰ Lange Hermann, dz. cyt., s. 351.

⁵¹ *Corpus iuris civilis Justinianei cum commentariis Accursii, scholiis Contii, et Gothofredi lucubrationibus ad Accursium*, Lugduni 1627.

⁵² Przykłady takich wydań u F. C. von Savigny’ego, dz. cyt., s. 152, przyp. 29.

⁵³ Lange Hermann, dz. cyt., s. 369.

rozprzestrzenił się na inne części Europy. Nowe podejście do interpretacji *Corpus Iuris Civilis* pojawiło się wraz z nastaniem humanizmu prawniczego, charakteryzującego się nie tylko zainteresowaniem starożytnością klasyczną, ale także ogólną dociekliwością. Uczni tego nurtu, poznając źródła, koncentrowali się na języku, w którym zostały sporządzone, a także na kontekście historycznym. To nowe podejście do tekstów prawnych zaczęto nazywać *mos gallicus* w przeciwieństwie do tradycyjnej metody bartolistów, zwanej *mos italicus*. Sugerowano konieczność powrotu do oryginalnych tekstów Justyniana⁵⁴. Pierwsze pokolenie, któremu chodziło o wprowadzenie studiów nad prawem na nowe ścieżki wytyczane przez rodzący się nurt humanizmu, skłonne było do krytyki swoich poprzedników i ich metod⁵⁵. Prawnicy humaniści, należy jednakże zaznaczyć, że nie wszyscy, zarzucali Accursiusowi wykonanie nieoryginalnej pracy, błędy w interpretacji czy nawet zatrzymanie postępu nauki. Glosatorom wytykano barbarzyzny językowe, niezajomość greki, brak logiki w rozumowaniu czy krytycznego spojrzenia, całkowitą niezajomość historii⁵⁶ i realiów świata starożytnego. Humaniści uznawali tę znajomość za niezbędną dla zrozumienia prawa, które powinno być rozpatrywane w kontekście działań i zwyczajów ludzi, których dotyczą⁵⁷. Nawet jeżeli, zważywszy na okoliczności pracy glosatorów i ich osiągnięcia,

---

⁵⁴ W zakresie krytyki *Glossy* znamienny jest fragment Gargantuy i Pantagruela François Rabelais'go: „Tak przybył wreszcie do Burż, gdzie studiował bardzo długo i wiele skorzystał na fakultecie prawnym. I powiadał niekiedy, iż księgi prawnicze zdały mu się jako piękna suknia ze złota, nad wyraz wspaniała i kosztowna, ale zahaftowana łajnem: „Bowiem – powiadał – na świecie nie ma książek tak pięknych, ozdobnych, wytwornych jako są teksty Pandektów; ale ich zahaftowanie, to znaczy glossy Akursjusza, są tak plugawe, bezecne i zawszone, że jest to sam brud i ohyda”. Rabelais François, *Gargantua i Pantagruel*, tłum. Boy-Żeleński Tadeusz, Kraków 2010, ks. II, r. 5, 1367. Na temat wątków akkursjańskich u Rabelais'go zob.: Nardi Enzo, *Rabelais e Accursio*, „Atti del Convegno”, t. 3, s. 1143–1154.

⁵⁵ Brejon de Lavergnée Jacques, *Accurse et la Doctrine française du seizième siècle*, „Atti del Convegno”, s. 1120.

⁵⁶ Jako przykład braku perspektywy historycznej u glosatorów podaje się treść glosy o relacji z wizyty Rzymian w Grecji w związku z Ustawą XII Tablic. Zob.: Wołodkiewicz Witold, *Greckie wpływy na powstanie Ustawy XII Tablic: (na marginesie glosy Accursiusa do D. 1,2,2,4)*, „Prawo kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny”, 37/3–4 (1994), s. 39–45.

⁵⁷ Berriat-Saint-Prix Jacques, *Histoire du droit romain, suivie de l'histoire de Cujas*, Paris 1821, s. 287. Autor ten uznał powyższe zarzuty w większości za nieuzasadnione. Przegląd zarzutów względem *Glossy* wraz z ich odparciem, tamże, s. 287–295.

była to zbyt surowa krytyka, należy mieć na względzie, że będąc konstruktywną, przyczyniała się do lepszego zrozumienia oryginalnego tekstu i wyeliminowania popełnionych przez glosatorów błędów w jego interpretacji.

Juryści działający w pierwszej połowie XVI w., mimo głoszonych założeń całkiem nowego podejścia do *Corpus Iuris Civilis* i chęci zerwania z tradycyjną nauką uniwersytecką i pomimo krytyki *Glossy*, nie byli w stanie się całkowicie od niej odciąć⁵⁸. Ciągłe pozostawała ona dla nich istotną interpretacją starożytnych źródeł. Włoski humanista i prawnik Andreas Alciatus (Andrea Alciato 1492–1550) systematycznie powoływał się na *Glossę Accursiusa*, zgadzając się z przyjętymi w niej wyjaśnieniami i wyrażając zdanie odrębne, wtedy gdy uznał to za zasadne. Usprawiedliwiał także brak znajomości języka greckiego, powszechny w jego czasach⁵⁹.

Wśród humanistów występowały różne postawy względem twórczości glosatorów i samej *Glossy*. Należy zaznaczyć, że zasadniczo humaniści czynili różnicę pomiędzy Accursiusem a jego następcami, czyniąc przedmiotem krytyki gorliwość graniczącą z bałwochwalstwem względem *Glossy*⁶⁰. Pochwałami darzył Accursiusa Andreas Tiraquellus (André Tiraqueau, 1488–1558), który powoływał się wielokrotnie na jego autorytet⁶¹. Był on krytycznie nastawiony do współczesnych mu prawników, obsesyjnie używających uzasadnień zawartych w *Glossie*⁶². Z kolei Budaeus (Guillaume Budé, 1467–1540) wytykał Accursiusowi błędy w etymologii, interpretacji oraz nieznaną języka łacińskiego czy historii Rzymu. Bardziej jednak zajmował się dezawuowaniem tych, którzy ślepo za Accursiusem podążali⁶³. Franciscus Connanus (François Connan, 1508–1551) również wytykał Accursiuszowi błędy i nieznaną starożytnych instytucji. Podobnie czynił Jacques Cujas. Ten słynny francuski jurysta, odnotowując liczne błędy w rozumieniu prawa justyniańskiego, nie wzbraniał się także aprobować poglądy

---

⁵⁸ Brejon de Lavergnée Jacques, dz. cyt., s. 1128–1129.

⁵⁹ Tamże, s. 1126.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ *Ex recentioribus autem Accursius cui omnes in legum interpretationibus primas tribuunt [...]. Tiraquelli Andreae [...], Commentarii. de nobilitate, et iure primigeniorum*, Lugduni 1566, s. 476, n. 206.

⁶² Brejon de Lavergnée Jacques, dz. cyt., s. 1129.

⁶³ Tamże, s. 1127.

twórcy *Glossy*, jeżeli się z nimi zgadzał⁶⁴. Z kolei współczesny Cujasowi Donellus (Hugues Doneau, 1527–1591), podobnie jak on profesor w Bourges, nie powołał się na Accursiusa⁶⁵.

Jeżeli chodzi o humanistów niemieckich, to niektórzy z nich, tacy jak Zasius (1461–1535) czy Sichardus, przypuszczali ataki na *Glossę*, inni zaś, jak np. Amerbach czy Saxonius, jej bronili⁶⁶.

Triumfy, jakie święcił w Europie nurt humanistyczny, nie spowodowały zniknięcia metody prawnej stosowanej przez bartolistów, która dzięki niemu przeszła nawet pewną ożywczą modyfikację⁶⁷. Z czasem twórczość wybitnych komentatorów, takich jak Bartolus de Saxoferrato czy Baldus de Ubaldis, nawet przyćmiła *Glossę*. Twórczość Accursiusa nie straciła jednak praktycznego znaczenia, jeżeli chodzi o praktykę sądową. Na Accursiusa powoływali się adwokaci w swoich mowach⁶⁸. Wyrazem tego jest słynne powiedzenie: *Quidquid non agnoscit Glossa, non agnoscit curia* – „Czego nie zna glosa, tego nie zna sąd”⁶⁹, wskazujące na to, że zawarte tam opinie mają pozycję uprzywilejowaną względem innych. Jeżeli ktoś chciał oprzeć się w sądzie na poglądzie innym niż przewidziany w *Glossie*, przyjmował na siebie ciężar dowodu. Ustalenia zawarte w *Glossie* zapewniały spójne i przewidywalne orzecznictwo, którego podstawą była doktryna wypracowana przez uczonych bolońskich.

Dzieło Accursiusa należy ocenić jako całość przez pryzmat czasów, w jakich powstało⁷⁰. Savigny surowo ocenił *Glossę*, która jawiła mu się jako produkt dekadencjonalnej nauki prawa powstały w okresie, kiedy bardziej pożądana była poręczna kompilacja niż dzieło genialne, sam zaś sukces tego dzieła jest potwierdzeniem tezy o złym stanie ówczesnej nauki⁷¹. Twierdził on ponadto, że nawet samo wykonanie planu zamierzonego przez Accursiusa dalekie było od doskonałości⁷². Dzieło Accursiusa, w opinii

---

⁶⁴ Tamże, s. 1136–1137.

⁶⁵ Tamże, s. 1134–1136.

⁶⁶ Figueira Robert, dz. cyt., s. 438.

⁶⁷ Cazals Géraldine, *Une renaissance. Doctrines littérature et pensée juridique du XVIe siècle en France*, „Clio@Thémis, Revue électronique d’histoire de droit”, 14 (2018), s. 10.

⁶⁸ Brejon de Lavergnée Jacques, dz. cyt., s. 1120–1121, przyp. 1.

⁶⁹ Paremia została sformułowana w Niemczech w XVII w. Zob.: Figueira Robert, dz. cyt., s. 438.

⁷⁰ Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*.

⁷¹ Tak von Savigny Friedrich Carl, dz. cyt., s. 150.

⁷² Tamże.

tegoż uczonego, było punktem zwrotnym. Jego następcy zarzucili lekturę źródeł prawa, koncentrując się na treści i wyjaśnieniach zawartych w glosach do nich zamieszczonych w *Glossa ordinaria*. Przestano również czytać i kopiować starsze glosy⁷³. Bardzo ostre osądy można znaleźć także u innych pisarzy XIX i XX wieku. Zarzucano jej, że zniszczyła niezależność myśli i nauki prawa. Ocena ta jednak z czasem uległa modyfikacji i zniuansowaniu⁷⁴.

Należy pamiętać, że recepcja prawa rzymskiego była w znacznej mierze recepcją dzieła Accursiusa. Kopie *Glossy* możemy znaleźć we wszystkich zakątkach Europy, a także poza nią.

Zakończenie

Od czasów późnego średniowiecza aż do końca XVIII w. w wielu państwach zachodniej i środkowej Europy obowiązywał subsydiarnie jednolity system prawa, określane jako *ius commune*, będący w znacznej mierze wynikiem recepcji prawa rzymskiego. Podstawy do interpretacji i systematycznych badań nad prawem rzymskim zostały stworzone przez średniowiecznych jurystów zwanych glosatorami. Chociaż glosatorzy przed Accursiusem tworzyli glossy zebrane w *apparatus* do tekstów kompilacji justyniańskiej, to jednak właśnie dzieło Accursiusa z uwagi na swój rozmach zyskało miano *Glossa magna*. Był to aparat, który zyskał największe znaczenie i autorytet w historii tego gatunku literatury prawniczej, a jego autor ogromną, nieprzemijającą sławę, choć bywał krytykowany. Dzieło to nie mogłoby powstać, gdyby nie wkład poprzednich pokoleń jurystów, ale także gdyby nie posiadane przez tegoż mistrza bolońskiego umiejętności analizowania i syntetyzowania. Należy zgodzić się z twierdzeniem, że jego powstanie było jednym z punktów zwrotnych w studiach nad prawem, stanowiło podsumowanie twórczości glosatorów i niejako symbolicznie zamykało jedną z ważnych epok w historii prawa. Późniejsi mistrzowie docenili dzieło, odwołując się do niego w swych pracach, a także niejednokrotnie czyniąc je punktem odniesienia swoich rozważań prowadzonych w takich gatunkach literatury prawniczej, jak komentarze, traktaty czy porady prawne (*consilia*). Nie oznacza to jednak, że prawnicy z tej nowej szkoły, noszącej miano szkoły komentatorów, zaniechali prac nad oryginalnym

---

⁷³ Tamże, s. 151.

⁷⁴ Zob.: Lange Hermann, dz. cyt., s. 336.

tekstem justyniańskim ani że odnosili się do dzieła Accursiusa bezkrytycznie. *Glossa* stanowiła ciągle także nieocenioną pomoc zarówno podczas zajęć szkolnych, jak i w wymiarze sprawiedliwości. Już za życia swojego twórcy *Glossa* uzyskiwała znaczny autorytet, równy niemalże tekstom prawa. Dla następnych pokoleń jurystów stała się główną i oficjalną, choć nie jedyną, interpretacją *Corpus Iuris Civilis*. Zapotrzebowanie na *Glossę* było niemałe, tak więc wydawano ją drukiem nawet ponad 300 lat po śmierci jej autora. Zyskała niebywałą popularność, rozprzestrzeniając się na całą Europę, a dalej wraz z kolonizatorami na cały świat.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Corpus iuris civilis Justinianeum cum commentariis Accursii, scholiis Contii, et Gothofredi lucubrationibus ad Accursium*, Lugduni 1627.
- Panzirus Guido, *De claris legum interpretibus libri quattuor*, Lipsiae 1721, „Gestalten und Probleme aus Humanismus und Jurisprudenz: Neue Studien und Texte“, red. Kisch Guido, Berlin 1969.
- Rabelais François, *Gargantua i Pantagruel*, tłum. Tadeusz Boy-Żeleński, Kraków 2010.
- Raphael Fulgosius, *In Iustiniani codicem commentariorum tomus primus*, Lugduni 1547.
- Sarti Mauro, Fattorini Mauro, *De claris Archigymnasii bononiensis professoribus a saeculo XI usque ad saeculum XIV*, t. I, cz. 1, Bononiae 1769.
- Tiraquelli Andreae [...], *Commentarii. de nobilitate, et iure primigeniorum*, Lugduni 1566.

Opracowania

- Atti del Convegno Internazionale di Studi Accursiani a cura di Guido Rossi, Bologna, 21–26 Ottobre 1963, t. 1–3, Milano 1968.
- Bellomo Manlio, *Consulenze professionali e dottrine di professori. Un inedito „consilium domini Accursii”*, „Quaderni catanesi di studi classici e medievali”, IV, 7 (1982).
- Bellomo Manlio, *The Common Legal Past of Europe, 1000–1800*, tłum. Cochrane Lydia G., Washington 1995.
- Berriat-Saint-Jacques, *Histoire du droit romain, suivie de l'histoire de Cujas*, Paris 1821.
- Bónis Péter, *Accursius és hatása az európai jogtudományra és a középkori magyar kultúrára*, „Sectio Juridica et Politica”, Miskolc, t. XXIX/1 (2011).
- Brejon de Lavergnée Jacques, *Accurse et la Doctrine française du seizième siècle*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Camacho Evangelista Fermin, *Accursio y Las Fuentes Romanas de las Partidas*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Cazals Géraldine, *Une renaissance. Doctrines itérature et pensée juridique du XVIe siècle en France*, „Clio@Thémis, Revue électronique d'histoire de droit”, 14 (2018).
- Chevrier Georges, *Jacques de Révigny et la Glosse d'Accurse*, „Atti del Convegno”, t. 3.

- Colli Vincenzo, *Considerazioni su Hermann Kantorowicz filologo, 87 anni fa, le sue Textstufen e Accursio al tempo d'oggi*, „Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte”, 13 (2008).
- Colliva Paolo, *Documenti per la biografia di Accursio*, „Atti del Convegno”, t. 2, Milano 1968.
- Cortese Ennio, *Alle origini della scuola di Bologna*, „Rivista internazionale di diritto comune”, 4 (1993).
- Dajczak Wojciech, Giaro Tomasz, Longchamps de Bérier Franciszek, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.
- De Almeida Costa Mário Júlio, *La présence d'Accurse dans l'histoire du droit portugais*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Dendorp Harry, Schrage Eltjo J. H., *The Sources of Medieval Learned Law*, „Creation of the Ius Commune: From Casus to Regula: From Casus to Regula”, red. John W. Cairns, Paul J. de Plessis, Edinburgh 2010.
- Diplovatatus Thomas, *Liber de claris iuris consultis*, red. Schulz Fritz, Kantorowicz Hermann, „Studia Gratiana”, 10 (1968), s. 94.
- Diurni Giovanni, *La glossa accursiana*, „Rivista di Storia del Diritto Italiano”, 64 (1991).
- Dolezalek Gero, *Repertorium manuscriptorum veterum Codicis Iustiniani*, Frankfurt am Main 1985.
- Engelmann Woldemar, *Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien durch die wissenschaftliche Lehre*, Leipzig 1938.
- Feenstra Robert, *La Glose d'Accurse dans les Pays-Bas*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Figueira Robert, s.v. *Glossa ordinaria: Roman Law*, „Medieval Italy: an Encyclopedia”, red. Christopher Kleinhenz, New York–London 2004.
- Fiorelli Piero, *Minima de Accursiis*, „Annali di storia del diritto”, 2 (1958).
- Fiorelli Piero, s.v. *Accorso*, „Dizionario Biografico degli Italiani”, t. 1, Roma 1960, (dostęp także w ramach [http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/accorso_(Dizionario-Biografico)/)).
- Genzmer Erich, *Die Verbreitung der Accursischen Glosse in den einzelnen Gebieten Europas*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Genzmer Erich, *Zur Lebensgeschichte des Accursius*, „Festschrift für Leopold Wenger”, t. 2, München 1945.
- Gilles Henri, *Accurse et les Universités du Midi de la France*, „Atti del Convegno”, t. 3.
- Gualandi Giovanni, *Un gustoso episodio della vita di Accursio e la data di composizione della „Glossa Magna” al „Digestum Vetus”*, „Atti del Convegno”, t. 2.
- Jakobs Horst Heinrich, *Magna Glossa. Textstufen der legistischen glossa ordinaria*, Paderborn 2006.
- Kantorowicz Hermann, *Accursio e la sua biblioteca*, „Rivista di storia del diritto Italiano”, vol. 2, fasc. 1 (1929).
- Kay Richard, *Glossa Ordinaria: Civil Law*, „Medieval Italy: an Encyclopedia”, red. Christopher Kleinhenz, New York–London 2004.
- Lange Hermann, *Römisches Recht im Mittelalter*, t. I: *Die Glossatoren*, München 1997.
- Lombardi Luigi, *Saggio sul diritto giurisprudenziale*, Milano 1967.
- Martino Federico, *Una perdita „Summa Authenticorum” di Accursio*, „Rivista di storia del diritto italiano”, 61 (1988).

- Morelli Giovanna, *Accursio (Accorso)*, „Dizionario Biografico dei Giuristi Italiani (XII–XX secolo)”, red. Birocchi Italo, Cortese Ennio, Mattone Antonello, Miletti Marco Nicola, t. I, Bologna 2013, s. 6–9.
- Morelli Giovanna, *Accursio*, „Autographa”, t. I/1, *Giuristi, giudici e notai (sec. XII–XVI med.)*, red. Murano Giovanna, Bologna 2012.
- Morelli Giovanna, *Nuovi Documenti per servire alla Biografia di Accursio Glossatore*, „Rivista di storia del diritto Italiano”, 77 (2004).
- Nardi Enzo, *Rabelais e Accursio*, „Atti del Convegno”, t. 3, Milano 1968.
- Nicolini Ugo, *I giuristi postecclesiani e la fortuna delle „Glossa” in Italia*, „Atti del Convegno”, t. 3, Milano 1968.
- Sarti Nicoletta, *Accursio*, „Enciclopedia italiana – Il contributo italiano alla storia del pensiero”, VIII appendice, Roma 2012.
- Seckel Emil, *Über neuere Editionen juristischer Schriften aus dem Mittelalter*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung”, 21 (1900).
- Soetermeer Frank, *Doctor suus? Accurse et Jacques Balduin*, „Life, Law and Letters: Historical Studies in Honour of Antonio García y García”, red. Peter Linehan, Rome 1998.
- Soetermeer Frank, *L'ordre chronologique des apparatus d'Accurse sur les libri ordinarii*, „Historia del derecho privado, Trabajos en homenaje a Ferran Valls i Taberner”, red. Manuel J. Peláez, Barcelona 1989.
- Speciale Giuseppe, *Accursius fuit de Certaldo...*, „Rivista internazionale di diritto comune”, 1 (1990).
- Torelli Pietro, *La nuova edizione critica della glossa accursiana alle Istituzioni. Risultati e speranze*, „Rendiconti delle sessioni della Regia Accademia delle scienze dell'Istituto di Bologna, Classe di Scienze Morali”, ser. IV, 3 (1939–1940).
- Valentini Vittorio, *L'ordine degli apparati accursiani in una notizia di Angelo degli Ubal-di*, „The legal history review/Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis/Revue d'histoire du droit”, 1–2 (1985).
- von Savigny Friedrich Carl, *Histoire du droit romain au moyen age*, t. 4, tłum. Charles Guenoux, Paris 1839.
- Wallinga Tammo, *The Common History of European Legal Scholarship*, „Erasmus Law Review”, 4/1 (2011).
- Weimar Peter, *Accursius*, „Juristen. Ein biographisches Lexikon. Von der Antike zum 20. Jahrhundert”, red. Michael Stolleis, München 2001.
- Weimar Peter, *Die legistische Literatur der Glossatorenzeit*, „Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte”, red. Coing Helmut t. 1: *Mittelalter (1100–1500), Die gelehrten Rechte und die Gesetzgebung*, München 1973.
- Wojciechowski Rafał, *Zwizczek dydaktyki uniwersyteckiej i form literatury naukowej w XII i XIII wieku*, „AUWr. Przegląd Prawa i Administracji”, CCCIII, Wrocław 2007.
- Wołodkiewicz Witold, *Greckie wpływy na powstanie Ustawy XII Tablic: (na marginesie glosy Accursiusa do D. 1,2,2,4)*, „Prawo kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny”, 37/3–4 (1994).

The Significance of Accursius and His *Glossa magna*

Summary

Accursius is more widely known as the author of the *Glossa ordinaria* on *Corpus Iuris Civilis*, a work which for centuries used to be the basis of the European *ius commune*. Formally, *Glossa* was only an interpretation of law created in the sixth century by Emperor Justinian, but later it became something more. To understand how it was created, we must go back in time when Bologna became a center of law studies. During many decades of hard work on the Justinian compilation, the glossators have created innumerable examples of glosses, which appeared in various literary genres. Many of these works deserve attention due to different reasons, but it was *Glossa Magna* that had the greatest impact on the activities of subsequent generations of jurists.

Keywords: Accursius, *Glossa magna*, *Glossa ordinaria*, glossators

Akursijaus ir jo *Glossa magna* reikšmė

Santrauka

Akursijus yra plačiau žinomas kaip *Glossa Corpus Iuris Civilis* (lit. Civilinės teisės sąvado interpretavimas) kūrinio, per amžius laikyto Europos bendrųjų teisių fundamentu, autorius. Pradžioje *Glossa* buvo laikoma ir formaliai naudojama kaip imperatoriaus Justiniano VI amžiuje sukurto įstatymų rinkinio (pavadinto vėliau Justiniano kodeksu) interpretavimas, tačiau ilgainiui jos reikšmė augo. Norint suprasti šio dokumento atsiradimo aplinkybes, būtina turėti omenyje tuos laikus, kai Bolonija tapo teisės studijų centru. Šimtmečiais intensyviai dirbę ties Justiniano kompiliacija, glosatoriai sukūrė gausybę skirtingiems literatūros žanrams priklausančių glosų. Daugelis šių darbų dėl įvairių motyvų nusipelnė dėmesio, tačiau būtent *Glossa magna* padarė didžiausią įtaką vėlesnių kartų civilinių kodeksų kūrėjams ir jų veiklai.

Raktažodžiai: Akursijus, *Glossa magna*, *Glossa ordinaria*, glosatoriai

O znaczeniu Accursiusa i jego *Glossa magna*

Streszczenie

Accursius jest szerzej znany jako autor *Glossy* do *Corpus Iuris Civilis*, dzieła, które przez całe stulecia było podstawą europejskiego *ius commune*. Formalnie *Glossa* była jedynie interpretacją prawa stworzonego w VI w. przez cesarza Justyniana, stała się jednak czymś daleko więcej. Aby zrozumieć, jak powstała, trzeba sięgnąć do czasów, gdy Bolonia stała się centrum studiów nad prawem. Przez wiele dziesięcioleci wytężonej pracy nad kompilacją justyniańską glosatorzy stworzyli niezliczoną ilość glos, ujętych w różne gatunki literackie. Wiele tych dzieł z różnych względów zasługuje na uwagę, lecz to właśnie *Glossa magna* wywarła największy wpływ na działalność kolejnych pokoleń cywilistów.

Słowa kluczowe: Accursius, *Glossa magna*, *Glossa ordinaria*, glosatorzy